

SCIENTIFIC DISCUSSION

VOL 1, No 45, (2020)

Scientific discussion
(Praha, Czech Republic)

ISSN 3041-4245

The journal is registered and published in Czech Republic.

Articles are accepted each month.

Frequency: 12 issues per year.

Format - A4

All articles are reviewed

Free access to the electronic version of journal

- **Chief editor:** Zbyněk Liška
- **Managing editor:** Štěpán Kašpar
- Leoš Vaněk (Metropolitní univerzita)
- Jarmila Procházková (Univerzita Karlova v Praze)
- Hugues Bernard (Medizinische Universität Wien)
- Philip Brinkerhoff (Universität zu Köln)
- Zofia Jakubowska (Instytut Stosunków Międzynarodowych)
- Łukasz Woźniak (Uniwersytet Warszawski)
- Petr Novikov — Ph.D, Chair of General Psychology and Pedagogy.
- Daniel Skvortsov — Ph.D., assistant professor of history of medicine and the social sciences and humanities.
- Lyudmila Zhdannikova — PhD in geography, lecturer in social and economic geography

Edition of journal does not carry responsibility for the materials published in a journal.

Sending the article to the editorial the author confirms it's uniqueness and takes full responsibility for possible consequences for breaking copyright laws

«Scientific discussion»

Editorial board address: Korunní 1151/67, 130 00 Praha 3-Vinohrady

E-mail: info@scientific-discussion.com

Web: www.scientific-discussion.com

CONTENT

SECTION OF HISTORICAL SCIENCES

Arkhyamatayeva A., Haytoğlu E.

HISTORICAL CHARACTERISTICS OF POLITICAL
REPRESSION OF THE GOVERNMENT OF THE SOVIET
UNION IN KAZAKHSTAN 3

Levchuk K.

UKRAINIAN NATIONAL AND CULTURAL
ASSOCIATIONS ACTIVITY DURING THE 90's OF THE XX
CENTURY10

SECTION OF HUMANITARIAN AND PHILOLOGICAL SCIENCES

Rublevskaya E., Safonenko V.

DIDACTIC GAME AS A METHOD OF FAMILIARIZING
CHILDREN OF MIDDLE PRESCHOOL AGE WITH THE
HUMAN BODY 19

SECTION OF MATHEMATICS, PHYSICS AND INFORMATICS

Avdeev A., Salakhutdinov I.

CLASSIFICATION OF FEED GRINDERS 21

Tsuranov M.

INFORMATION TECHNOLOGY OF COMBINED NOISE-
IMMUNE DATA ENCODING IN INFOCOMMUNICATION
NETWORKS23

SECTION OF SOCIAL AND ECONOMIC SCIENCES

Malanchiy M.

MANAGEMENT RELATIONS IN THE PERSONNEL
MANAGEMENT SYSTEM OF THE STATE BORDER
GUARD SERVICE OF UKRAINE.....27

Fedyk O.

ADAPTIVE PHYSICAL CULTURE IN PSYCHOLOGICAL
REHABILITATION OF DISABLED PEOPLE30

Korzhova I., Khan N., Khan T.

VYATSKY LEGAL DOCUMENTS OF THE MIDDLE XVI
CENTURY33

SECTION OF THE APPLIED PHYSICS

**Kalinnikov V., Velicheva E., Grabtchikov A.,
Khodasevich I., Orlovich V., Kuno Y., Sato A.**

INVESTIGATION OF THE LIGHT YIELD DISTRIBUTION IN
LYSO CRYSTALS BY THE OPTICAL SPECTROSCOPY
METHOD FOR THE ELECTROMAGNETIC
CALORIMETERS OF THE COMET EXPERIMENT39

15. Newspaper Izvestiya TSK KPSS (Izvestia of the Central Committee of the CPSU). 1989. Number 10. p. 81.82.
16. Political repressions in Kazakhstan in 1937–1938. History of Kazakhstan: research and documents. Almaty: Kazakhstan, 1998.
17. Resolution Solutions of the V Plenum of the Kazakh Territorial Committee of the All-Union Communist (Bolshevik) Party. Almaty, 1929. p.25.
18. Resolutions of congresses, conferences and plenums of the Communist Party of Kazakhsandecisions (1928–1937). Volume 2. Almaty. Kazakhstan Publishing House, 2nd Edition. 1988. p.47.
19. “Ak Zhol” Newspaper. 1922. March 12.
20. Smagulova, S. Alaş dep ğumır keşken (He lived as Alash). World of the Great Altai Magazine. 2017. No 3. p. 3–11.
21. Omarbekov, T. 20-30 – jıldardağı Qazaqstan qasireti (The tragedy of Kazakhstan in the 20-30s). Almaty. Sanat.1997. p. 320.
22. Omarbekov, T. Golodomor v Kazakhstane. Prichiny, masshtaby, itogi (Holodomor in Kazakhstan. Reasons, scope, results). Arys Publishing House, 2009. p.7.
23. Ryskulov, R. (1984). Izbrannyye trudy (Selected Works). Alma-Ata., p. 84-90.
24. Zholdybayev A. Stalindik sayasattñi qurbandarı (Victims of Stalin's policy). Aktobe Magazine. No5, 2006, 30 May. p.2.

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ ВПРОДОВЖ 90-х РОКІВ ХХ ст.

Левчук К.І.

доктор історичних наук, професор

UKRAINIAN NATIONAL AND CULTURAL ASSOCIATIONS ACTIVITY DURING THE 90's OF THE XX CENTURY

Levchuk K.

doctor of History, professor

Анотація

У статті проаналізовано розвиток та діяльність організацій національно-культурного спрямування в Україні в перші роки незалежності. Чільну увагу зосереджено на спробах громадських організацій, які виникли за радянської влади, віднайти джерела фінансування в ринкових умовах. Розглянуто конфлікт між двома найбільшими за впливом та можливістю українськими просвітницькими організаціями – ВУТ «Просвіта» та товариством «Знання» в основі якого були не тільки світоглядні розбіжності але і прагнення до отримання одноосібного державного фінансування. Досліджено діяльність кримськотатарських громадських організацій які намагалися зберегти національну ідентичність свого народу використовуючи донорську допомогу. Встановлено, що в діяльності російських культурних товариств значну роль відігравали політики проросійського спрямування.

Abstract

The article analyzes the development and activities of national and cultural organizations in Ukraine in the first years of independence. The main focus on the attempts of public organizations, which arose during the Soviet Union period, find funding sources in market conditions. Also, the conflict between the two largest in terms of influence and opportunities Ukrainian educational organizations was considered: «Prosvita» and the society «Knowledge», which was based not only on worldview differences, but also on the desire to obtain individual state funding. The survey of Crimean Tatar public organizations activity, who tried to save the national identity of their nation using donor assistance. It has been established that pro-Russian politicians played a significant role in the activities of Russian cultural societies.

Ключові слова: національно-культурне товариство, творча спілка, просвіта населення, національні меншини, державне фінансування, донорська допомога, суспільні трансформації.

Keywords: national-cultural society, creative union, education of the population, national minorities, state funding, donor assistance, social transformations.

Проголошення незалежності України змінило ситуацію у національно-культурних товариствах. Зросла суспільна увага до проблем розвитку української мови, мов національних меншин, освіти, культури. За фінансової допомоги неурядових організацій та фондів зростає кількість просвітницьких організацій.

Мета нашої наукової розвідки – дослідити нові форми та методи діяльності національно-культурних організацій України в перші роки незалежності.

В історіографії проблеми слід виділити низку наукових праць, автори яких вивчали діяльність як окремих громадських організацій просвітницького спрямування так і національно-культурних товариств зокрема. Так, С. Заремба розглянув діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПК) з моменту створення та до кінця 90-х років ХХ ст.[1]. В. Таборанський вивчав процес відродження історико-краєзнавчого руху в Україні, свідченням чого стало утворення у

березні 1990 року Всеукраїнської спілки краєзнавців [2].

Національно-культурне відродження етнічних меншин України досліджувала І. Мащенко [3]. Авторка доводить, що діяльність національних культурних об'єднань у 90-і роки ХХ ст. стала зосереджуватися на відродженні, збереженні і розвитку національних традицій, вихованні дбайливого ставлення до культурного надбання, захисту та розвитку рідної мови.

Суттєвий внесок у вивчення процесу самоорганізації етнічних меншин зроблено Л. Лойко, яка виділяє три етапи становлення та розвитку національно-культурного руху в Україні. Перший етап дослідниця відносить до кінця 80-х – середини 90-х років ХХ ст. Його характерна особливість полягала у прагненні етнічних меншин до створення національно-культурних організацій, розширення мережі місцевих об'єднань, потреба у реалізації прав та інтересів представників своєї національної групи. На другому етапі (друга половина 90-х – перші роки ХХІ ст.) домінувала тенденція відцентровості і роздробленості національно-культурних товариств. Тоді як третій етап, що розгортається з 2002 року, характеризується активною участю громадських організацій національно-культурного спрямування у вирішенні загальнодержавних проблем [4].

Ю. Бузницький, розглядає джерела фінансової підтримки громадських організацій кримськотатарського народу протягом 90-х років ХХ ст. [5].

Відсутність в пострадянському українському суспільстві традицій меценатства, благодійності, спрямованої на підтримку культури та мистецтва, ставила на межу зриву просвітницькі проекти громадських організацій. Соціально-економічна криза погіршила фінансове становище творчих спілок, національно-культурних організацій та фондів. У пошуках підтримки низка організацій зверталася до державних структур. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури в 1991 році розробило архітектурно-художню концепцію створення природничо-історичних та культурних заповідників на городищах Томаківської, Кам'янецької, Чортомлицької Січей та запропонувало спорудити меморіальний комплекс на місці поховання кошового отамана І. Сірка. Не зважаючи на підтримку цієї ініціативи Комісією Верховної Ради з питань культури та духовності, Міністерство культури, виконком Дніпропетровської та Херсонської обласних рад протягом першої половини 90-х років не виконували в повному обсязі визначених планом будівництва завдань та робіт [6, арк.89].

Виконавчий директор Міжнародного благодійного фонду Михайла Грушевського Л. Решодько звернувся з листом до Верховної Ради України з клопотанням фінансово підтримати видання одинадцяти томної історії України-Руси. Постановою Президії Верховної Ради від 16 вересня 1993 року Кабінету Міністрів було доручено розглянути можливість часткового державного фінансування видавництва фундаментальної праці видатного українського історика [7, арк.7].

Вибіркова допомога держави, що була надана низці просвітницьких проектів громадських об'єднань не могла змінити на краще ситуацію з підтримкою української культури та мистецтва в умовах ринкової економіки. Волинське відділення Українського фонду культури направило звернення до Комісії Верховної Ради України з пропозиціями щодо покращання законодавчої підтримки меценатства та благодійництва. Зокрема, було висловлено пропозицію надати податкові пільги, що полягали у звільненні від оподаткування 15 відсотків прибутку приватним особам та комерційним структурам, що виділяють допомогу благодійним організаціям та фондам в розмірі 10 відсотків щорічного прибутку. Благодійні організації звільнити від сплати податків, відрахувань до спеціальних фондів, від орендної плати за приміщення; надати пільги у сплаті комунальних послуг та у користуванні телефоном; не оподатковувати надходження від благодійних вечорів-концертів і телерадіомарафонів [8, арк.169]. Висловлені пропозиції фактично повторювали преференції, надані державою організаціям ветеранів, інвалідів та «чорнобильців». Отже, наявність «привілейованих» громадських організацій, які активно використовували свій статус для реалізації статутних завдань викликала ревниве ставлення у інших організацій, які не мали необхідних важелів впливу на законодавчі структури.

Наприкінці 1992 року відбувся об'єднаний пленум творчих спілок України щодо державного захисту творчої інтелігенції. У виступах представників творчих спілок зазначалося, що фінансово-економічне становище громадських об'єднань у сфері культури погіршується. Не створено правової основи захисту прав цих організацій, їх інтереси обмежуються. Творчі спілки фактично позбавлено права на володіння художніми майстернями, які свого часу споруджувалися за їх кошт, а потім були передані на баланс виконкомів місцевих рад. Виникла реальна загроза продажу їх комерційним структурам [6, арк.1-2].

Це визначило необхідність розробки Закону «Про професійних творчих працівників та творчі спілки». Голова Комісії Верховної Ради України з питань культури і духовності М. Косів у зверненні до Президії Верховної Ради зауважив, що Закон «Про об'єднання громадян» не враховує всієї специфіки діяльності творчих спілок, їх статусу та особливої ролі у розвитку культури та мистецтв. Жодним законодавчим актом не були захищені права творчих працівників. Унаслідок уніфікації податкового законодавства, законодавчої невизначеності з майновою власністю творчих спілок, зокрема, правонаступництва майна творчих спілок колишнього Радянського Союзу, – спілки опинилися у скрутному фінансовому становищі, без державної допомоги їм не вижити. За цих умов Кабінет Міністрів України прийняв рішення про допомогу низці творчих спілок (Всеукраїнській музичній спілці, Спілці архітекторів України, Спілці дизайнерів України, Спілці журналістів України, Спілці кінематографістів України, Спілці композиторів України,

Спілці майстрів народного мистецтва України, Спілці письменників України, Спілці театральних діячів України, Спілці художників України). У 1996 році їм було виділено 361,2 млрд. крб. державної допомоги, що в кращому випадку дозволяло утримувати управлінський апарат спілок, але не вирішувало питання фінансування художніх та мистецьких проєктів [9, арк. 212].

У 1994 році за участю представників творчих спілок було створено робочу групу, яка займалася підготовкою законопроекту. У січні 1995 року проєкт надійшов до Комісії з питань культури та духовності [9, арк. 31]. Водночас 10 квітня 1995 року Постановою Верховної Ради України було затверджено кошторис витрат на розробку нового проєкту Закону України «Про творчі спілки». Виконавцем замовлення став Інноваційний центр Національної Академії наук України [9, арк. 21]. Підготовка нового законопроекту викликала занепокоєння творчих спілок, оскільки на початку вересня 1995 року Комісія з питань культури та духовності без будь-якого громадського розгляду запропонувала внести проєкт Закону на обговорення Верховної Ради. А. Чепелюк, голова Спілки художників України, від імені Об'єднаної ради творчих спілок звернувся до Верховної Ради з проханням призупинити ухвалу законопроекту до його обговорення та внесення доповнень кожною творчою спілкою України. 14 вересня 1995 року проєкт Закону обговорювався на засіданні Комісії з питань культури та духовності за участю запрошених представників творчих спілок. Рішенням Комісії проєкт Закону загальною підтриманий та надісланий для подальшого опрацювання творчими спілками [9, арк. 58-61].

Слід зазначити, що серед керівників спілок не було єдності в поглядах щодо правового статусу творчих об'єднань. Творчі спілки, що були створені за радянських часів, прагнули зберегти у безстроковому користуванні нерухоме майно, право на державну підтримку в умовах економічної кризи та ревниво ставилися до новостворених мистецьких об'єднань. Так, Ю. Мушкетик від імені Спілки письменників України зазначив, що «однаковий правовий статус усіх раніше створених і новостворених спілок призведе до роз'єднання творчої інтелігенції, до подрібнення спілок. Право на соціальний захист, на дотації від держави мають лише члени спілок, затверджених Кабінетом Міністрів» [9, арк. 105]. Творчі об'єднання, що виникли у роки незалежності – Національна ліга українських композиторів, Всеукраїнська спілка кобзарів, Спілка рекламистів України – отримали від держави приміщення та прагнули закріпити на них право власності або оформити безстрокове користування.

Закон України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» був ухвалений Верховною Радою у жовтні 1997 року. Він визначив правовий статус професійних творчих працівників, встановив правові, соціальні, економічні та організаційні засади діяльності творчих спілок у галузі культури та мистецтва. Однак, головна проблема,

яка хвилювала митців при підготовці та ухвалі законопроекту полягала у збереженні державної підтримки їхнім організаціям, гарантії права власності на майно, отримане творчими спілками за часів СРСР.

Світоглядний конфлікт не обійшов стороною дві найбільші всеукраїнські культурно-просвітницькі організації: Товариство української мови (далі ТУМ ім. Тараса Шевченка) та товариство «Знання». У вересні 1991 року керівництво ТУМу ім. Тараса Шевченка звинуватило товариство «Знання», «яке впродовж кількох десятиліть узурпувало за підтримки партійних структур усю просвітницьку роботу в Україні», в тому, що «воно було ідеологічно змонтоване задля масової дезінформації людної й спеціалізувалося на тому, що звалось «комуністичним вихованням» [10, с.193]. У відповідь В. Шинкарук, який на той час очолював товариство «Знання», критикував у своїх виступах «викоханих на заоканських харчах «просвітників», що понаїхали сюди, коли Україна стала незалежною, всіляко обстрілювали нашу організацію, звинувачуючи її в усіх гріхах» [11, с. 6]. Однак товариство «Знання» формально не було компартійною структурою. Крім того, у листопаді 1990 року XII позачерговий з'їзд республіканського товариства «Знання» (структурного підрозділу всесоюзної організації) ухвалив резолюцію про свою реєстрацію в Україні як самостійної організації.

12 жовтня 1991 року III позачергова конференція прийняла постанову про реорганізацію Товариства української мови у Всеукраїнське товариство (ВУТ) «Просвіта» ім. Тараса Шевченка. Статут, затверджений на конференції, значно відрізнявся від статуту 1989 року. У ньому відзначалося, що діяльність Товариства в першу чергу спрямована на поширення знань серед населення, на формування національної свідомості громадян України, і вже тільки після цього на утвердження української мови як державної в усіх сферах суспільного життя. Статут визначав право організації виходити з пропозиціями в державні органи України з питань своєї діяльності, брати участь у виробленні постанов органів державної влади та управління через своїх депутатів, обраних до відповідних рад [10, с. 195].

Зміни у статуті були пов'язані з новими соціально-економічними умовами, що склалися в незалежній Україні, що в свою чергу вимагало зміни форм і методів роботи. «За ситуації, що склалася в Україні, коли економічні негаразди зумовлюють екологічну небезпеку, коли з падінням життєвого рівня принижується авторитет нашої держави і зростає хвиля невдоволення, коли дискредитуються найсвятіші для нас поняття, коли практично відсутні програми виходу України з кризи, «Просвіті» необхідно у найстисліші строки розробити концепції та моделі забезпечення добробуту і духовного розвитку громадян України», [10, с. 203] – заявив у травні 1994 року голова ВУТ Просвіта ім. Тараса Шевченка П. Мовчан на науково-практичній конференції «Державна ідеологія в сучасній Україні». На його думку, теоретичну основу нового економі-

чного та суспільно-політичного поступу має забезпечити ідеологія національних цінностей: «Тепер же ми вимагаємо волі для всього народу, що можлива лише при цілковитому духовному його розквітанні. І передусім в мовній сфері, що, у свою чергу, вимагає перегляду основ освітньої нашої системи, діловодства, впровадження в усі наукові та виробничі сфери української мови» [10, с. 205]. Інших поглядів дотримувався В. Шинкарук, який з початку 90-х років виступав проти розробки державної ідеології, наголошуючи на тому, що «будь-яка ідеологія не має права називати себе панівною, претендувати на роль державної, вивисуватися над іншими, брати на себе роль виразника істини в останній інстанції» [12, с. 4-5].

В умовах соціально-економічної кризи, на думку представників «Просвіти», українська мова потребувала державної підтримки, так як російська мова продовжувала домінувати на телебаченні, на шпальтах періодичних видань та на радіо. З 2277 друкованих одиниць книжкової продукції, виданих 1993 року в Україні, російською мовою вийшло 62 відсотки, українською лише 30 відсотків. Загальний тираж видань російською мовою складав 54,5 мільйона, українською ж лише 21 мільйон [10, с. 203]. Тому практична діяльність товариства спрямовувалася на підтримку державного статусу української мови. На V з'їзді «Просвіти», що відбувся в Києві у листопаді 1996 року, було проаналізовано результати діяльності протягом 1991-1996 років. Організаційна робота товариства спрямовувалася на розширення мережі просвітницьких осередків, створення культурних, бібліотечних та видавничих центрів, випуску просвітницьких газет та журналів у кожному обласному центрі. Кількість періодичних видань «Просвіти» розширювалася: у 1996 році видавалися газети: «Сіверщина», «Просвіта», «Січеславський край», «Кримський вісник», «Дзвін Севастополя», «Слово Просвіти», «Народний лікар України»; журнали «Людина і світ», «Степ», «Слобожанський край», «Щедрик», «Писанка».

Значну увагу товариство приділяло проведенню всеукраїнських науково-практичних конференцій, під час яких розглядалися питання, пов'язані з висвітленням невідомих сторінок історії «Просвіти»; розгляд проблем національної безпеки, використання форм та методів, направлених на захист державного статусу української мови, обговорення української національної ідеї в контексті процесу державотворення в сучасній Україні [10, с. 416].

Про організаційне зміцнення просвітницької організації свідчили такі показники: до складу ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка в 1996 році входило 25 обласних, Всеукраїнська та Севастопольська міські організації, які об'єднували 447 районних та міських, 14364 первинних осередків. Загальна кількість індивідуальних членів складала 650 тис. осіб, колективних – понад 500 тис. У кожному обласному об'єднанні та місті Севастополі працювало на постійній основі 2-3 штатні одиниці [10, с. 414].

У листопаді 1996 року правління ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка був ухвалений проект

державної цільової програми «Українська мова», який став основою для Постанови Кабінету Міністрів від 8 вересня 1997 року «Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови». Метою схвалених заходів було визначити: потребу відшкодування втрат, яких зазнала українська мова у сфері суспільного функціонування внаслідок заборон і переслідувань у минулому; культурне відродження, збереження та оновлення духовного генофонду українського народу; розвиток, підтримка і захист державної мови в Україні; утвердження української мови як основного засобу спілкування в Україні; розширення функцій і сфери застосування української мови. Урядовою Постановою на «Просвіту» та товариство «Знання» були покладені такі завдання: вжити заходів щодо пропаганди і роз'яснення законодавства про мови; внести пропозиції щодо змін та доповнень до законодавства України та розробити нормативно-правові акти у сфері використання мов; започаткувати семінари з правових питань функціонування української мови як державної; розробити програми тестування з української мови, у тому числі для іммігрантів, які бажають отримати громадянство України; перевидати словники української мови різних типів, насамперед, академічні тощо [13].

Отже, співпраця просвітницької організації та державних структур засвідчила зростання її авторитету, наявність необхідного інтелектуального та кадрового потенціалу, сприяла поліпшенню взаємин з товариством «Знання» на ниві захисту та забезпечення розвитку української мови як державної.

Відбувалися зміни у діяльності іншої просвітницької організації України – товариства «Знання». Більшість підприємств та організацій, які за радянських часів фінансово підтримували лекційну діяльність Товариства, згорнули або ж припинили непродуктивні витрати. За цих непростих умов товариство «Знання» заходилося використовувати окремі форми комерційної діяльності. Було створено мережу платних семінарів, курсів перекваліфікації фахівців, розширено видавничу діяльність тощо. Протягом перших років незалежності Товариство починає займатися професійною підготовкою та перепідготовкою окремих верств населення, формувати правову свідомість в Україні, роз'яснювати структурні зміни в економіці країни [14, с. 6]. Товариство прагнуло використовувати не тільки апробовані на практиці ефективні та результативні форми забезпечення інформаційних і освітніх потреб населення, але і розробляло нові технології розповсюдження знань – телекомунікаційні та комп'ютерні мережі. Так, завдяки системі товариства «Знання» у першій половині 90-х років стало можливим набути нових професій, таких як: спеціаліст у галузі цінних паперів, інвестиційний управлінець, аудитор, брокер, рекламний агент, ріелтер, іміджмейкер тощо. Масштабна робота здійснювалася організацією у зв'язку з необхідністю зміни бухгалтерського обліку згідно з міжнародними стандартами. Протягом 90-х років ХХ ст. майже 700

тисяч бухгалтерів пройшли перепідготовку на базі обласних організацій Товариства [15, с. 9].

У своїй роботі товариство «Знання» активно використовувало нові форми науково-просвітницької діяльності, які пов'язані з участю в реалізації міжнародної програми «Освіта дорослих та соціальні зміни». Отримавши державну ліцензію в Міністерстві освіти та науки України та фінансову підтримку Координаційного комітету допомоги Україні (США), Товариство організувало курси підвищення кваліфікації національних кадрів з українознавства. На курсах підвищували свою кваліфікацію викладачі вузів, технікумів та офіцери-вихователі з різних регіонів країни. Тематика курсів присвячувалася актуальним проблемам історії України. До читання лекцій залучалися провідні вчені, серед них – І. Білас, Т. Гунчак, Я. Калакура, П. Кононенко, Є. Сверстюк, В. Сергійчук, Ю. Шаповал та інші [16, с. 14].

Наприкінці 90-х років ХХ ст. Товариство об'єднувало 540 штатних працівників, 50 тис. громадських лекторів, залишаючись однією з найбільших науково-просвітницьких громадських організацій України, зі значним матеріальним та інтелектуальним потенціалом. Як структурні підрозділи до складу організації входили Український будинок економічних і науково-технічних знань, Український центр духовної культури, Київський республіканський, Донецький і Херсонський планетарії. На базі товариства діяли науково-просвітницькі центри «Кадри», «Українознавство», «Міжнародна політика», «Здоров'я». Не отримуючи фінансової допомоги від держави, товариство продовжувало видавати часописи «Трибуна», «Наука і суспільство», щорічник «Наука і культура». Протягом 90-х років ХХ ст. видавництвом «Знання» були започатковані серії: «Духовні скарби України» (50 томів), «Український історичний роман» (30 томів), «Українська соціологічна думка» (15 томів), «Історія релігії в Україні» (10 томів) [17].

Гармонійні міжнаціональні відносини в багатонаціональній країні, якою є Україна, завжди були чинником національної безпеки. Саме відносини між національними меншинами та титульною нацією зумовлюють внутрішню стабільність, економічний розвиток, передбачувану та безконфліктну соціальну політику. Ставши на шлях демократичного розвитку, Україна прагнула поліпшити становище національних меншин, залучити їх до активної участі з розбудови держави. 1 листопада 1991 року Верховна Рада України прийняла Декларацію прав національностей України, що гарантувала представникам усіх національностей право створювати свої культурні центри, товариства, земляцтва. Підкреслювалося, що ці об'єднання можуть здійснювати діяльність, спрямовану на розвиток національної культури, організовувати в установленому законом порядку масові заходи, сприяти створенню національних газет, журналів, видавництв, музеїв, художніх колективів, театрів, кіностудій [18, с. 475]. Демократичний характер Декларації сприяв одностайній підтримці Акту проголошення незале-

жності України делегатами Першого Всеукраїнського міжнародного конгресу, на якому були представлені делегати від 150 національно-культурних товариств [18, с. 476]. Водночас, у кінцевому варіанті резолюції конгресу делегати записали низку пропозицій, зокрема, право представників національних громад брати участь у діяльності органів державної влади всіх рівнів; розробити засади пільгового оподаткування господарської діяльності організацій національних меншин і пільгової оренди приміщень для них; підготувати і ухвалити законопроекти «Про реабілітацію репресованих народів» та «Про національні меншини» [19, с. 153].

У квітні 1992 року при Комітеті у справах національностей було засновано Фонд розвитку культур національних меншин України з метою надання фінансової допомоги у здійсненні заходів, що проводяться національно-культурними товариствами [18, с. 489]. У червні 1992 року президент України підписав Закон «Про національні меншини в Україні», в якому держава гарантувала всім національним меншинам право на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо. Товариства національних меншин здобули право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади. При Міністерстві у справах національностей України було створено дорадчий орган – Раду представників громадських об'єднань національних меншин України [20, с. 620-621]. Швидке розв'язання проблеми законодавчого врегулювання діяльності національно-культурних товариств сприяло їх зростанню. На початку 1995 року в Україні діяло 16 всеукраїнських національно-культурних товариств, у тому числі асирійське, турецьке, грузинське, угорське, чеське, російське, два польські, три єврейські товариства та 221 регіональне об'єднання [18, с. 628].

Так, протягом 1991-1995 років в Україні було створено широку мережу єврейських товариств різних спрямувань, які були об'єднані в Асоціацію єврейських організацій та общин України, Товариство єврейської культури та Єврейську раду України. У 1993 році за фінансової підтримки Міністерства України у справах національностей та міграції відбулася конференція «Проблеми єврейської культури та історії в Україні». У 1995 році під патронатом єврейських товариств у Чернівцях та Києві відбувся перший Всеукраїнський фестиваль єврейського мистецтва «Надія» [21, с. 16-17].

У квітні 1995 року відбулося об'єднання Маріупольського товариства греків із Спілкою греків України в єдину Федерацію із центром у Маріуполі. Зусилля новоствореного товариства зосереджувалися на задоволенні гуманітарно-культурних запитів представників грецького етносу. З лютого 1996 року в Донецькій, Запорізькій областях розпочалося регулярне проведення шкільної олімпіади на знання грецької мови. У 23 школах Приазов'я близько 2 тис. школярів вивчали грецьку мову та літературу [22, с. 17].

На початок 1996 року 23 громадські організації представляли інтереси поляків України. Серед них виділялося Польське культурно-освітнє товариство ім. А. Міцкевича, яке за державної підтримки у 1993 році провело фестивалі польської культури у Києві та Житомирі, та всеукраїнська організація «Спілка поляків України», яка у 1995 році провела фестиваль «Веселка Полісся» у Житомирі та республіканську олімпіаду молоді, присвячену історії польського народу, у Хмельницькому [21, с. 29].

Особливе значення для стабільного розвитку України мають відносини між представниками українського та російського етносів. Протягом першої половини 90-х років ХХ ст. відбувалося поступове збільшення мережі російських національно-культурних товариств.

Ідея російського об'єднання пролунала в 1998 році на міжнародній науково-практичній конференції «Росіяни України: минуле, сьогодні, майбутнє». Особливу увагу було приділено шляхам пошуку оптимальної організаційної моделі для суспільно активного російського населення України. Товариство російської культури «Русь» виступило з ініціативою І з'їзду росіян України. Своєрідно здійснювався відбір делегатів – головним критерієм було висування кандидатів від найбільш активних російських об'єднань. У результаті були обрані делегати від 60 національно-культурних товариств [23, с. 11].

У виступах делегатів з'їзду значну увагу було приділено становищу російської мови та культури в Україні. Стверджувалося, що в Україні відбувається процес поступової асиміляції російської мови під тиском українізації. Аргументація доповідачів опиралася на тенденційне трактування певних статистичних даних. Так, у виступі заступника голови правління товариства «Русь» В. Яковлева були наведені такі дані: з 21245 загальноосвітніх шкіл в Україні тільки 2561 є школами з російською мовою навчання, а 2,5 тис. шкіл з декількома мовами навчання.[23, с. 14] При цьому доповідач не акцентував увагу на тому, що більше ніж дві третини шкіл України розташовані у сільській місцевості, де кількість учнів з кожним роком зменшується. Саме там розташовано більшість шкіл з українською мовою навчання [24, с. 620]. Тоді як у 1999 році більше ніж 34 відсотки учнів в Україні навчалися російською мовою, підготовка спеціалістів з російської мови та культури здійснювалася в 11 університетах та 20 педучилищах країни [23, с. 35].

Голова Російської громади Криму В.Терехов закликав присутніх захищати російську культуру від тиску офіційної політики української влади, яка поставила за мету «вытеснение автохтонной, ведущей своё начало от Киевской Руси, русской культуры и замена ее создаваемой культурой украинской» [23, с. 36]. Побіжно було названо наступною загрозою росіянам в Україні, зокрема в Криму – кримськотатарський національний рух, головною метою якого, на думку доповідача, є створення національної татарської держави та приєднання Криму до Туреччини.

Як заклик до порушення територіальної цілісності України, громадські оцінили виступ народного депутата України, члена фракції КПУ П. Бауліна, який порадив зафіксувати у документах з'їзду вимогу визнати статус російської мови як державної на всій території України та закликав підтримати канонічне православ'я на противагу експансії католицької церкви на Західній Україні. Депутат запропонував новий формат культурно-національної автономії російської громади, яка полягає в отриманні на місцевих референдумах особливих повноважень для областей Сходу та Півдня України, а саме: усю державну власність слід перетворити на комунальну власність, яка в свою чергу має знаходитися в розпорядженні органів місцевого самоврядування. Усі підрозділи системи МВС мають перейти в підпорядкування та на баланс органів місцевого самоврядування, а частини Національної гвардії, внутрішніх та прикордонних військ потрібно вивести з території новоствореної автономії. До того ж, органи місцевого самоврядування здобудуть необмежене право націоналізації приватизованих об'єктів. Усі державні установи, за словами депутата, мають провадити свою роботу російською або українською мовою. [23, с. 46-48].

Виступи більшості делегатів з'їзду були більш поміркованими. У постанові, ухваленій з'їздом росіян України, підкреслено необхідність підвищення громадянської активності росіян та російськомовних громадян, здійснення їх суспільної самоорганізації, перетворення їх діяльності на самостійний фактор суспільного життя України. З цією метою було вирішено заснувати Російську раду України – об'єднання громадян, яке має виконувати функції представницького органу росіян в Україні [23, с. 99].

У Маніфесті Російської ради України було відзначено, що Рада буде домагатися широкої участі в усіх сферах суспільного життя, у тому числі впливати на прийняття та реалізацію державних рішень, посилення позицій у галузі економіки, науки, техніки, інформації, культури, активного представництва в органах місцевого самоврядування. Діяльність Ради має бути направлена на захист та розвиток в Україні російської культури, мови, традицій, історичної пам'яті – їх широкої присутності у системі освіти та масових комунікацій. Проголошувалася необхідність боротьби за національно-культурні права росіян, побудову громадянського політичного суспільства в Україні, головними принципами якого мають стати реалізація прав людини, в тому числі право вільного мовного та культурного самовизначення особи, визнання їх в якості природних та невід'ємних прав, які держава має забезпечити своїм громадянам [23, с. 85-86].

Повернення кримськотатарського народу із заслання на історичну батьківщину стало додатковим фактором міжнаціональної напруженості в Україні. Вирішенню соціальних та національно-культурних проблем, які поставали перед кримськими татарами, сприяли громадські організації. Так, у 1992 році в Сімферополі було засновано благодійний

фонд «Мерхамет Еві» (Будинок доброти), який ставив за мету надання соціальної, гуманітарної, медичної допомоги та правового захисту самотніх осіб похилого віку кримськотатарської національності. [25, с. 77-78] За ініціативою кримськотатарської педагогічної громадськості в 1995 році було створено Асоціацію кримськотатарських працівників освіти «Мааріфчі» (що в перекладі означає «просвітитель», «педагог»). Вона була зареєстрована головним управлінням юстиції в Криму 11 червня 1996 року. Асоціація об'єднувала учителів, робітників дошкільних та позашкільних навчально-виховних закладів, викладачів вузів, діячів науки, культури та мистецтва, осіб, які займаються просвітницькою діяльністю, а також колективи та громадські організації, фізичних та юридичних осіб, які бажають активно брати участь у просвітницькій, науковій та культурній діяльності, яка направлена на відродження та розвиток системи освіти та культури кримськотатарського народу. Асоціація «Мааріфчі» ставила перед собою завдання сприяти державним структурам у реалізації «Концепції освіти на рідних мовах в Автономній Республіці Крим», надавати необхідну допомогу у підготовці наукової, технічної та творчої інтелігенції кримськотатарського народу, сприяти оволодінню молоді основами національної традиційної та загальної культури, співпрацювати з іншими національно-культурними організаціями, сприяти соціальному захисту робітників освіти, учнівської молоді.

Основною метою Асоціації стала організація громадськості та спрямування її на практичну діяльність в галузі науки і культури, координація зусиль по відродженню національної школи. Наприкінці 90-х років ХХ ст. до складу Асоціації входили 212 групових та індивідуальних членів [26, с. 15]. У грудні 1997 року Асоціація розробила і подала до Міністерства освіти Автономної республіки Крим план сприяння відкриттю шкіл з кримськотатарською мовою навчання у місті Бахчисарай, селі Зеленогірське Білогірського району, у селі Миронівка Джанкойського району, у селах Партизани, Родникове, Тепловка Сімферопольського району. Але в 1998 році названі школи набули статусу двомовних, що унеможливило викладання на кримськотатарській мові у повному обсязі [27, с. 62] На освітянській ниві працювала громадська організація «Рада вчителів» (м. Бахчисарай). Завдяки допомозі міжнародних донорських організацій «Рада вчителів» провела цикл методичних семінарів для вчителів району з тем: «Шкільне самоврядування», «Методи навчання демократії в школах», «Активізуючі методи навчання» та для учнів: «Лідерство», «Шкільне самоврядування» [28, с. 38].

Громадське об'єднання «Евляд» створювало в різних районах півострова групи взаємодопомоги батьків важкохворих дітей. На початок 1999 року створено 10 груп взаємодопомоги в Красноперекському, Першотравневому, Бахчисарайському, Нижньогірському, Джанкойському районах, Старому Криму, Євпаторії, Судаку, Севастополі, Сімферополі. Сім з десяти груп набули статусу громад-

ських організацій, пройшовши реєстрацію в органах місцевої влади. Групи збирають статистичні дані про захворюваність серед кримських татар, що повертаються до Криму, надають посильну фінансову та матеріальну допомогу [28, с. 40].

Кримськотатарські організації співпрацюють з об'єднаннями інших національностей, що проживають в Криму. З 1995 року національно-культурні товариства Криму об'єднані в Асоціацію. З 1999 року Асоціація координувала роботу 22 організацій, що нараховували 200 регіональних відділень. Асоціація об'єднує «Раду вчителів», «Евляд», «Рівність», «Кримськотатарську ініціативу», Всекримське товариство «Просвіта», два німецьких товариства: «Відергебурт» та «Земляцтво депортованих німців Криму», Раду нацменшин Південного берегу Криму та ін. [29, с. 34]. Завдяки особистим контактам між лідерами двох громадських організацій з міста Бахчисарай – Центру громадських ініціатив «Айдин» та Українського Дому поліпшилося взаєморозуміння між кримськими татарами та українцями, що проживають у місті. У 1998 році об'єднання «Евляд» організувало фахові навчальні семінари для лікарів-гематологів з Криму. Тренерами та консультантами були запрошені лікарі зі Львова. Серед кримських учасників семінару лише деякі були за етнічною ознакою кримськими татарами [30, с. 8].

Незважаючи на приклади, що давали надію у діяльності кримськотатарських організацій, мали місце проблеми, які гальмували розвиток громадянської ініціативи кримських татар. Найсуттєвішою з них є фінансування. Як стверджує М. Джемлев, громадські організації кримськотатарського народу не мають потрібних важелів, щоб сприяти успішному вирішенню соціально-культурних проблем. На заваді стоїть відсутність коштів [31, с. 36]. Тому, як і загалом в Україні, громадськими організаціями опікуються здебільшого міжнародні недержавні організації та фонди. Під егідою управління Верховного комісара ООН зі справ біженців та Датської Ради зі справ біженців у Сімферополі відкрито ресурсний центр для громадських організацій, які надають допомогу переселенцям. Центр сприяє пошуку донорських організацій, надає технічну, інформаційну та правову допомогу. При відкритті центру директор Європейського управління Верховного комісара ООН зі справ біженців Анна-Віллем Байлавелд зазначила, що 80 відсотків справ управління вирішує за допомогою неурядових організацій [32, с. 36].

Наприкінці 1996 року з ініціативи керівництва Фонду «Відродження» було створено робочу групу експертів у галузі міжнародної, міграційної, соціальної політики та проблем репатріантів. Відповідно до рекомендацій експертів, спеціалістами фонду було підготовлено Програму «Інтеграція в українське суспільство кримськотатарського народу, болгар, вірмен, греків, німців, що зазнали депортації» Програма містила чотири головні напрями: освіта, підтримка засобів масової інформації, популяризація національних культур Криму, підтримка розвитку інфраструктури неурядових організацій.

Протягом 1997 року в Криму були сформовані громадські організації, які набули певного досвіду в реалізації проектів, менеджменті, пошуку коштів на свої проекти тощо. Згідно з умовами конкурсу проекти за усіма напрямками Програми не могли бути подані від фізичних осіб та релігійних організацій. Тому проекти готувалися громадськими організаціями, а надалі ними ж і реалізовувалися. Таким чином були підтримані ініціативи більше ніж 100 неурядових об'єднань, з них безпосередньо 29 проектів на суму понад 136 тис. дол. США мали за мету підтримати розбудову інфраструктури самих організацій [5, с. 27-28]. У процесі діяльності Програми почав формуватися широкий та багатограний механізм участі громадськості у процесі адаптації та інтеграції депортованих в українське суспільство.

Дев'ять донорських організацій об'єднали свої кошти та зусилля у Консорціумі донорських організацій та спрямували їх на розвиток громадських організацій Кримського півострова. Фонди «Євразія», «Відродження», творчий центр «Каунтерпарт», фонд Ч. С. Мотта та ін. у березні 1997 року започаткували програму «Розвиток третього сектора в Криму», яка мала на меті стимулювати появу недержавних організацій та об'єднань, заохотити формування організацій депортованих національно-етнічних меншин, сприяти партнерським стосункам у середовищі громадських формувань та їх співробітництву з державними структурами, бізнесом та міжнародними організаціями. У конкурсі на отримання стартових грантів (загальна сума гранту для однієї організації – 5000 доларів США) взяли участь представники 150 організацій. Експерти Консорціуму відбрали 30 проектів. Серед переможців 13 організацій національної спрямованості, 7 культурно-освітніх, по три – правозахисних і молодіжних, два проекти ЗМІ, по одному – зі сфери підприємництва та соціальної допомоги інвалідам [33 с. 37]. Реалізація програми була спрямована на збільшення кількості громадських організацій національно-етнічних меншин, підвищення їх активності, що в свою чергу мало сприяти більшому впливу на суспільний розвиток регіону.

Отже, протягом першої половини 90-х років ХХ ст. національно-просвітницькі організації прагнули віднайти своє місце в нових соціально-економічних умовах, намагалися забезпечити достатній рівень фінансової та матеріальної підтримки з боку держави для збереження кадрового потенціалу своїх товариств. Намагання низки творчих спілок обмежити державну підтримку новоствореним мистецьким об'єднанням не сприяло консолідації діячів мистецтва та культури, підривало авторитет творчої інтелігенції.

Завдяки активній позиції громадських організацій набуло державної ваги утвердження статусу української мови, яка стала консолідуючим фактором державотворення, посилилася увага до збереження культурних надбань українського народу. Протистояння між «Просвітою» та товариством «Знання», що мало місце в перші роки незалежної

України, ускладнювало виконання їх статутних завдань, створювало перешкоди для ефективної співпраці між найбільшими просвітницькими організаціями України. Поступове налагодження співпраці ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка із товариством «Знання» протягом другої половини 90-х років ХХ ст. сприяло консолідації зусиль просвітян у справі забезпечення функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Безперешкодний та поступальний розвиток мережі національно-культурних товариств етнічних меншин України став вагомим ознакою демократичного поступу нашої держави. З часів перебування міжнародний мир та злагода, толерантність та співпраця з активістами національних рухів були важливим досягненням національно-демократичних сил України. Саме тому проголошення незалежності України не зустріло супротиву жодної національної групи, що проживає в Україні.

Список літератури

1. Заремба С. З. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Історичний нарис. Київ : Логос, 1998. 241 с.
2. Таборанський В. П. Здобутки та проблеми історико-краєзнавчого руху громадськості Середнього Подніпров'я у роки незалежності України Вісник Київського славистичного університету. 2006. № 27. С. 187-199.
3. Мащенко І. Ю. Діяльність національно-культурних об'єднань етнічних меншин на території Центральної України: 90-ті роки ХХ століття. Міжнародні зв'язки України : наукові пошуки і знахідки. 2002. Вип. 11. С. 235-244.
4. Лойко Л. І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. Київ: ПЦ «Фоліант», 2005. 634 с.
5. Бузницький Ю. Міжнародний фонд «Відродження» – внесок в розбудову демократичного, толерантного суспільства в Криму. Кримські студії: інформаційний бюлетень. 2000. № 2. С. 25-38.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі ЦДАВО України). Ф. 1-Р. Оп. 22. Спр. 2096. Листування з Президентом України, керівництвом Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, міністерствами, відомствами, організаціями з питань розвитку культури (14. 01. 1993. – 25. 05. 1994 рр.). Т. 1. 153 арк.
7. ЦДАВО України. Ф. 1-Р. Оп. 22. Спр. 2097. Листування з Президентом України, керівництвом Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, міністерствами, відомствами, організаціями з питань розвитку культури (22. 06. 1993. – 04. 04. 1994 рр.). Т. 2. 121 арк.
8. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 2732. Документи про розробку Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» (текст Закону, протоколи засідань, подання Комісії, зауваження та пропозиції, стенограми обговорення) (22. 01. 1995. – 16. 09. 1997 рр.). Т. 1. 285 арк.
9. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 2733. Документи про розробку Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» (текст

Закону, подання, протоколи засідань Комітету, за уваження та пропозиції) (15. 02. 1995 – 07. 10. 1997 рр.). Т. 1. 241 арк.

10. «Просвіта»: історія та сучасність (1868-1998): зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка / Упоряд., ред., В. Германа. Київ. : Вид. центр «Просвіта», Вид. «Веселка», 1998. 488 с.

11. Меншун В. І. «Знання» було, є і буде». Трибуна. 1998. № 7-8. С. 6-11.

12. Шинкарук В. «Країна без освіти – країна без майбутнього». Трибуна. №11-12. 998. С. 4-5.

13. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 р. № 998 „Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-97-%D0%BF#Text>

14. Концепція розвитку товариства «Знання» України на період з 1997 по 2000 рік. Трибуна. 1998. № 1-2. С. 5-9.

15. Кушерець В. І. Потужна сила знань. Трибуна. 2000. № 5-6. С. 9-10.

16. Мартинюк А. Українознавчі студії освітян та військовиків. Трибуна. 1998. № 9-10. С. 14-17.

17. Кремінь В. Товариство «Знання» – не рудимент минулого, а діюча і корисна структура. Голос України. 1999. 1 вересня.

18. Національні відносини в Україні у XX ст.: збірник документів та матеріалів / Упоряд. М. І. Панчук та ін.; Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. К. : Наукова думка, 1994. 557 с.

19. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність. Київ : ПЦ «Фоліант», 2005. 634 с.

20. Закон України «Про національні меншини України» // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>

21. Національні меншини України: інформ. довідник / Упоряд.: Т. І. Пилипенко, А. І. Осауленко.

Київ: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1995. 96 с.

22. Мариупольському обществу греков – 10 лет. Мариуполь: Предприятие: Газета «Приазовский рабочий», 1999. 32 с.

23. Материалы I съезда русских Украины. Київ: УкрНИИПСК, 1999. 104 с.

24. Розподіл денних середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів України за мовами навчання // Національні процеси в Україні: історія та сучасність. Документи і матеріали: довідник / Упоряд.: І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка. / за ред. В.Ф. Панібудьласки. Київ : Вища школа. Ч. 2. 1997. 704 с.

25. Сеитмуратова А. Социальная защита одиноких, престарелых граждан крымских татар. Неурядові організації в умовах ринкової економіки: різнобіччя досвіду, проблем, перспектив: матеріали Всеукр. конф., тези виступів. Київ : Асоціація «Бостон-Київ – міста-побратими», 1995. С. 77-78.

26. Ассоциация крымскотатарских работников образования «Маарифчи» Відродження. 2000. № 1. С. 14-16.

27. Освіта: історія та сучасність. Чи бути школі та рідній мові? Кримськотатарське питання. 1999. Ч. 3. С. 62-66.

28. Перші успіхи. Перехрестя 1999. № 2. С. 38.

29. Єлович А. НДО і півострів. Перехрестя. 1999. № 2. С. 34-35.

30. Беліцер Н. Прихована інтеграція. НУО новини. 1999. № 13. С. 8-11.

31. Джемільєв М. «Громадські організації не впливають на політику Криму». Перехрестя. 1999. № 2. С. 37-38.

32. Верховний комісаріат ООН цінує підтримку неурядових організацій. Перехрестя. 1999. № 2. С. 36.

33. Литовченко Л. Консорціум обирає Крим. Перехрестя. 1999. № 3. С. 37-40.